

van de zestiende eeuw zou het interessant zijn een dergelijke vergelijkende studie tussen de Nederlanden en aartsvijand Frankrijk te doen.

Erik Swart
Universiteit Antwerpen

Angélique Janssens (ed.), *Gendering the fertility decline in the Western World* (Bern: Peter Lang 2007) 364 p. ISBN 978-3-03911-311-8.

Binnen de sociale en historische wetenschappen is het concept *gender* niet meer weg te denken waar het gaat om de sociale en culturele dimensie van sekseverschillen en machtsrelaties. Toch krijgt dit thema nog niet in alle disciplines de aandacht die het behoeft. Dit is onder meer het geval in de historische demografie, waar pas sinds kort aandacht is ontstaan voor de relatie tussen *gender* en demografische processen. Dit is op zijn minst verbazingwekkend te noemen want juist in deze discipline houdt men zich bezig met vraagstukken waarbij *gender* centraal zou moeten staan, zoals de levenslopen van mannen en vrouwen, seksualiteit, gezinssamenstelling en geboortebeperking.

Met het doel deze kloof enigszins te dichten werd in het voorjaar van 2005 aan de Radboud Universiteit in Nijmegen een internationaal congres gewijd aan deze problematiek onder de veelzeggende titel *Were women present at the demographic transition?* De bundel bevat het merendeel van de tijdens dit seminar gepresenteerde papers. Dezelfde vraag werd tien jaar eerder al gesteld door de Australische feministische historica Alison Mackinnon die stelde dat historisch-demografen over het algemeen geen oog hadden voor de rol van vrouwen en *gender* in hun onderzoek naar de eerste demografische transitie. Met deze transitie wordt bedoeld de overgang van een situatie met hoge vruchtbaarheid en sterfte naar een situatie gekenmerkt door lage sterfte en vruchtbaarheid, die in de westerse wereld plaatsvond tussen grofweg 1830 en 1960. De hier besproken bundel gaat vooral over het proces van vruchtbaarheidsdaling: het uit- en afstellen van geboortes.

De reden voor de 'onzichtbaarheid' van vrouwen in het onderzoek naar de vruchtbaarheidsdaling is volgens Janssens dat men lange tijd uitsluitend demografisch gedrag op macroniveau heeft gemeten waardoor werd voorbijgegaan aan *female agency*, dat wil zeggen de rol van vrouwen als besluitvormers en hun functie in de sociale diffusie van geboortebepkend gedrag. In onderzoek naar de vruchtbaarheidsdaling 'verschenen' vrouwen slechts in variabelen als 'huwelijksleeftijd van de vrouw' of het op macroniveau gemeten 'percentage vrouwen werkzaam in de landbouw', als indicator van modernisering. Er zou zo een beeld van vrouwen zijn neergezet als passieve wezens die processen van sociale verandering simpelweg ondergingen. Volgens Janssens dient het proces van vruchtbaarheidsdaling echter vooral te worden beschouwd als een sociaal proces waarin verschillende belangen, motivaties, ideologieën en sociale posities van zowel mannen als vrouwen een rol spelen. Het doel van bovengenoemd congres was dan ook vooral aan te tonen wat het gebruik van de variabele *gender* toevoegt aan onze kennis over de vruchtbaarheidstransitie, waar de rol van vrouwen in het besluitvormingsproces van contraceptie centraal staat. De bundel bevat in totaal elf bijdragen waarin recent onderzoek wordt gepresenteerd naar de ontwikkeling en oorzaken van de vruchtbaarheidstransitie in onder meer Zweden,

Engeland, Nederland en Australië. Helaas ontbreekt een studie over Noord-Amerika of Canada in dit rijtje.

De bundel bevat een inleiding van Angélique Janssens waarin een beknopte historiografische beschouwing wordt gegeven, geadstrueerd met een aantal belangrijke thema's en modellen betreffende de relatie tussen *gender* en vruchtbaarheidsgedrag. Bij elk thema of debat worden één of meer bijdragen in de bundel geïntroduceerd. Hier wordt meteen de enorme diversiteit in de transitie(s) binnen de westerse wereld duidelijk. De bijdrage van Jutta Schwarzkopf over het vruchtbaarheidsgedrag onder de katoenweefsters in Lancashire laat zien dat daar waar vrouwen na het huwelijk in de fabriek naast (hun) mannen bleven werken, er een lokale *gender*-cultuur ontstond waarbinnen echtparen overeenstemming bereikten over geboortebeperving. Juist deze fabrieksarbeidsters hadden een lage vruchtbaarheid, terwijl de gehuwde vrouwen in de textielfabrieken van Enschede en Tilburg een hoge vruchtbaarheid hadden. Hier waren arbeidersgezinnen kennelijk nog lange tijd afhankelijk van de lonen van kinderen, zo laat de bijdrage van Janssens zien. Ervaringen van vrouwen op de industriële arbeidsmarkt hadden dus niet overal hetzelfde effect. Andere thema's in de bundel betreffen onder meer de invloed van onderwijs en religie op vruchtbaarheid.

Opvallend aan de studies in deze bundel is het rijke bronnenmateriaal waarover men beschikt. Naast grootschalige datasets met individuele levenslopen wordt gebruik gemaakt van kwalitatieve bronnen zoals negentiende-eeuwse autobiografieën uit de Engelse arbeidersklasse, Noorse vrouwentijdschriften en brieven van mannen en vrouwen gericht aan een Zweedse organisatie voor seksuele voorlichting. Op deze manier is er ruime aandacht voor het individuele besluitvormingsproces met betrekking tot vruchtbaarheidsdaling. Tegelijkertijd wordt niet voorbijgegaan aan de rol van mannen: tot de introductie van de pil in de jaren 1960 was geboortebeperving juist in grote mate afhankelijk van de medewerking van mannen.

Het boek toont overtuigend aan dat de introductie van *gender* nieuwe inzichten oplevert op het terrein van de historische demografie. Zo laat de studie over Stuttgart rond 1900 van de hand van Müller en Schraut zien dat de sociale achtergrond van vrouwen (in dit geval dochters van witte-boorden employees en ambtenaren) van beslissende invloed was op het vruchtbaarheidsgedrag van jonge echtparen (p. 265). In Spanje was er sprake van een zogenoemd 'grootmoeder-effect': dochters van vrouwen met een zeker opleidingsniveau pasten vaker geboortebeperving toe dan vrouwen wier moeder geen of weinig onderwijs had genoten (p. 37). Daarom kan deze bundel zeker beschouwd worden een waardevolle aanzet tot verder onderzoek op dit terrein.

Evelien Walhout
Universiteit van Tilburg